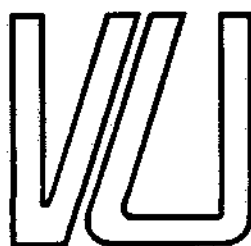

SERIE RESEARCHMEMORANDA

DE ECONOMIE VAN DE UTOPIE

W. Keizer

Researchmemorandum 1984-6 dec. 1983

**VRIJE UNIVERSITEIT
-EKONOMISCHE FAKULTEIT
AMSTERDAM**

Inleiding

Sinds het midden van de jaren zestig is er in de westerse wereld een hernieuwde belangstelling voor het utopistische denken ontstaan. Nadat dit onderwerp tijdens de groei-euforie van de jaren vijftig als achterhaald en irrelevant was afgeschreven, werden er sindsdien weer congressen, boeken en tijdschriftenummers aan gewijd.¹⁾ De toegenomen wetenschappelijke belangstelling hield verband met enkele actuele maatschappelijke ontwikkelingen in de afgelopen vijftien jaar. Onder grote delen van de jeugd is er een algemene onvrede met de bereikte materiële welvaart ontstaan, die aangewakkerd werd door een aantal nieuwe sociaal-psychologische utopieën (of 'eupsychia's') van auteurs als Bloch, Marcuse, Reich en Roszak.²⁾ Tegen 1975 kwam er een einde aan het groei-optimisme in de meeste westerse landen, mede onder de invloed van de alarmerende rapporten van de Club van Rome, de stagnerende economieën en het onvermogen van het traditionele economische beleid de werkloosheid op te heffen. Nieuwe utopistische ideeën als 'Small is beautiful' en 'de economie van het genoeg' van Schumacher en Goudzwaard verwierven een grote populariteit.³⁾ Hun ideeën vertonen sterke overeenkomsten met bepaalde concepties uit de 'klassieke' utopische romans, van de 'Utopia' van Thomas More uit 1516 tot aan de voorstellen voor een nieuwe rechtvaardige maatschappij van de Franse egalitaristen aan de vooravond van de Franse Revolutie.

In de omvangrijke literatuur van en over de utopische romans hebben de zuiver-economische aspecten van de utopische maatschappij tot dusver weinig aandacht gekregen. De economie van de utopie is een relatief-onontgonnen gebied. De meeste (en veelal interessantste!) utopische romans werden geschreven vóór de economie zich tot een zelfstandige wetenschap had ontwikkeld. Dientengevolge spelen de economische factoren slechts een ondergeschikte rol in de beschrijvingen die de auteurs van hun ideale maatschappij geven. Ruimte en detail worden eerder besteed aan de beschrijving van de staatkundige, sociale en godsdienstige orde, het gezinsleven, de opvoedkunde en recreatie en aan de planologische opzet van de utopie. De secundaire literatuur volgt de utopisten hierin, zodat wij wel over politicologische, theologische, sociologische, enz. studies van het utopistische denken beschikken, maar nauwelijks over economische.⁴⁾

Een belangrijke reden waarom economen zich weinig met utopieën hebben bemoeid is dat het 'economische probleem', zoals zij dat formuleren, in vele utopieën òf niet wordt aangeroerd, òf wordt weggepostuleerd door de veronderstelling van een overvloedsmatenschap. Volgens de gangbare definitie à la Robbins is de economie de wetenschap van de allocatie onder het bestaan van schaarste. Als die schaarste niet meer bestaat, zijn de economische wetenschap en de econoom overbodig. Het is volstrekt logisch dat Karl Marx in zijn utopie, de 'communistiche' overvloedsmatenschap, de 'Aufhebung der Ökonomie' postuleert. In die gevallen waar economen zich wel over de economische kenmerken van utopische matenschappen uitlaten, doen zij daar meestal schamper over. Het valt een neo-klassiek geschoolde econoom moeilijk om serieus in te gaan op de economische ideeën van de utopisten. Vanuit zijn blikveld: '... one might be tempted to look upon utopias as the coward's flight from reality.'⁵⁾ Voor filosofen en sociologen is het utopistische denken een serieus te nemen manifestatie van het eeuwenoude menselijke streven naar de volmaakte heilstaat, 'the pursuit of millenium'.⁶⁾ Voor economen en andere 'praktische' mensen is het slechts een volwassen versie van het sprookjesverhaal van Luilekkerland, het 'land van Cocagne' en 'Schlaraffia'.

De meeste utopieën zijn echter geen non- of meta-economische matenschappen! Impliciet houden hun auteurs wel rekening met het (voort)bestaan van de schaarste. De economische instituties van hun ideale matenschappen zijn juist bedacht om het probleem van de schaarste op te lossen, maar dan op een andere wijze dan in de bestaande matenschap van de auteur werd gedaan. Daarmee is de 'economie van de utopie' een legitiem studie-object voor economen.

De probleemstelling van de gangbare economische wetenschap luidt: 'Maximaliseer de bevrediging van onbeperkte subjectieve behoeften met behulp van schaarse middelen die alternatieve aanwendingsmogelijkheden hebben'. Vooral de begrippen 'maximalisatie' en 'onbeperkte subjectieve behoeften' spelen hierbij een cruciale rol. In wiskundige termen kan de oplossing van dit economische probleem gereduceerd worden tot de eis: 'Maximaliseer een onbegrensde grootte onder randvoorwaarden'.

Het economische probleem van de klassieke utopisten luidt totaal anders. Zij vonden dat de economie op twee manieren bijdroeg tot de maatschappelijke euvels, die zij rondom zich zagen. Het bestaan van ongelijk-verdeeld partikulier bezit - en dus van armoede en luxe - schept bij de armen de vrees voor gebrek en bij de rijken de trots om zich boven hun medemens te verheffen. 'Gebrek' en 'trots' zijn volgens More de hoofdzonden die tot alle andere maatschappelijke kwalen leiden. Voor een rechtvaardige en gelukkige maatschappij moeten deze twee ondeugden bij hun institutionele wortels aangepakt worden, d.w.z. het partikuliere eigendom, het vrije marktmechanisme en de luxe-consumptie. Er moeten andere instituties voor in de plaats komen die deze hoofdzonden niet meer in staat stellen zich te manifesteren en te reproduceren. Het economische probleem van de utopisten luidt dus:

'Welke zijn de maatschappelijke instituties, die een zodanige mate van tevredenheid van de bevolking met haar materiële bestaan veroorzaken, dat zowel het gebrek aan en de trots op het materiële bezit uitgebannen worden? Welke instituties kunnen ervoor zorgen dat de economie zo weinig mogelijk bijdraagt tot het menselijke ongeluk?'

Dit is de negatieve formulering van het voorgaande economische probleem. In plaats van economische instituties te zoeken die een maximale economische bijdrage leveren tot het menselijke geluk, zoeken de klassieke utopisten naar die instituties die een minimale economische bijdrage leveren tot het menselijke ongeluk. Deze probleemstelling leidt hen tot een - voor onze begrippen - anti-economistische of 'econofobische' instelling en tot het voorstellen van instituties die tot doel hebben het economische leven in te perken, te ketenen. Deze andere probleemstelling en de daaruit resulterende benadering verklaart misschien ook de inherente antipatie van de moderne econoom jegens de economische aspecten van de utopistische maatschappijvoorstellen.

De economie van de utopie heeft dus weinig met allocatieve efficiëntie, maar alles met de werking van economische instituties te maken. 'Instituties' worden hier in brede zin opgevat als de gesanctioneerde maatschappelijke regelingen, waaronder de processen van produktie en distributie plaatsvinden. Utopische economie is institutionele economie, die vanuit de optiek van de institutionele stroming in de economie

moet worden bestudeerd. Het institutionalisme heeft, vooral in de V.S., de afgelopen vijftien jaar een heropleving beleefd, zodat een herwaardering van de utopische economie als studie-object voor economen op zijn plaats lijkt.

Specifiek in de Nederlandse context is er een verdere reden om kennis te nemen van de economische ideeën van de utopisten. In recente jaren is er in brede kring grote belangstelling ontstaan voor 'de economie van het genoeg'. Er bestaan meerdere punten van overeenkomst tussen de ideeën van de voorstanders hiervan en die van de klassieke utopisten (zoals hun afkeer van grote bezits- en inkomensverschillen, hun verwerping van luxe en de consumptiemaatschappij en hun voorstellen voor gegarandeerde werkgelegenheid en 'voldoende' consumptie voor iedereen). De ideeën over de 'economie van het genoeg' zijn echter nog niet uitgekristalliseerd tot concrete institutionele voorstellen, die tezamen een compleet en coherent economisch stelsel vormen. Kennisname van de institutionele ideeën van de utopisten zou hiertoe een bijdrage kunnen leveren.

Dit artikel beoogt een gesystematiseerd overzicht te geven van de institutionele voorstellen voor de inrichting van een utopische economie, zoals die veelal her en der verspreid voorkomen in de utopistische literatuur vanaf More's 'Utopia' uit 1516 tot en met Bellamy's 'Looking Backward' uit 1888. Wij zullen daarom voorbijgaan aan de zuiver-politieke utopieën (bijv. Harringtons 'Oceana') en aan de 'elysische' utopieën (zoals Morelly's 'Naufrage des îles flottantes'), die idyllische maatschappijen zonder schaarste en de noodzaak tot 'economisch' handelen schilderen.

Bij de eigenlijke 'economische' utopieën kunnen wij een onderscheid maken tussen de 'klassieke staatsromans' en de laat-19de eeuwse 'toekomstromans'. De klassieke utopieën werden geschreven vanaf de zestiende tot aan het eind van de achttiende eeuw. Hun ideale maatschappijen zijn statisch, in hoofdzaak agrarisch, contemporain met hun auteurs en alleen 'elders' gevestigd ('utopos' betekent 'geenplaats' of 'nergens'). Duitse auteurs spreken in dit verband van 'Staatsromane', omdat de hoofdrol in het verhaal gespeeld wordt door de 'staat', als het geheel van de maatschappelijke instituties.

Het menselijk geluk dat er heerst wordt verkregen door een stelsel van ideale instituties en niet door een gepostuleerde overvloed. Hun geestelijke ontstaansgrond was de herontdekking tijdens de Renaissance van de Griekse cultuur met haar ideaal van de 'polis' of stadstaat; alsmede de nieuwe kennis van vreemde volkeren en culturen opgedaan door de ontdekkingsreizen. De 'toekomstromans' zijn niet zo zeer elders, dan wel in de verre toekomst gesitueerd. Het betreft hierbij industriële maatschappijen, waarin de welvaart zo hoog is dat gebrek niet meer voorkomt. Deze gelukkige toestand is in hoofdzaak te danken aan de vooruitgang van de techniek en de industriële organisatie, en niet zo zeer aan betere maatschappelijke instituties. De institutionele elementen zijn meestal op eclectische wijze ontleend aan de klassieke staatsromans, waaraan enkele futuristische arbeidsbesparende uitvindingen zijn toegevoegd. Theoretisch stoelen zij op ideeën van Fourier, Saint-Simon, Proudhon en Marx. Als voorbeelden kunnen Bellamy's 'Looking Backward' en Hertzka's 'Freiland' worden genoemd. Ten spijte van het feit dat vele moderne auteurs zich negatief over de originaliteit van de toekomstromans uitlaten, zullen wij er toch uitgebreid uit citeren, omdat de economische aspecten van de utopie in deze werken uitvoerig en gedetailleerd worden behandeld.

In het navolgende zijn de institutionele voorstellen van de utopisten geordend naar de hoofdcomponenten van een compleet economisch stelsel. Samengevoegd vormen deze instituties dan het totale economische stelsel van een utopische maatschappij. De voorstellen worden zoveel mogelijk 'sec' gepresenteerd, zonder normatief commentaar van de schrijver.

1. De eigendomsorde

De eigendomsorde is een van de belangrijkste instituties in een economisch stelsel omdat het de sociaal-economische machtsverhoudingen in de maatschappij bepaalt. In de visie van de utopisten speelt het echter een veel fundamenteelere rol: het particuliere eigendom is de institutie waardoor de hoofdzonden van de mens zich manifesteren en reproduceren.

Voor Campanella en Morelly zijn de wortels van het kwaad het egoïsme ('amor proprio') en de hebzucht ('avaritia'). Zij hebben geleid tot het ontstaan van het particuliere eigendom. Door het af te schaffen roeit men tevens het egoïsme en de hebzucht uit, tezamen met alle euvels die daaruit voortvloeien. Dientengevolge stellen alle utopisten voor de particuliere eigendomsorde te vervangen door de goederengemeenschap. Daarbij kunnen drie vormen worden onderscheiden:

a. de volledige goederengemeenschap

Dit is de oudste en radicaalste versie, voorgestaan in Plato's 'De Staat' (maar alleen voor de kaste der Bewakers), Campanella's 'Zonnestad', Morelly's 'Natuurcode' en in Cabets 'Icarië'. Niet slechts de productiemiddelen, maar ook (semi-)duurzame consumptiegoederen als woningen en meubels zijn in gemeenschappelijk bezit. Radicale schrijvers voeren de vermindering van het private domein nog verder door de opheffing van de familie en de instelling van vrouwen- en kinderen-gemeenschap voor te stellen (in 'De Staat', 'Zonnestad' en Doni's 'IMondí'). Om een geleidelijke reprivatisering van de woningen te vermijden stelt More voor om de woningen periodiek te wisselen: in 'Utopia' om de tien jaar, in de Zonnestad en Andrea's 'Christenstad' elke zes maanden. De finale stap in de vergemeenschappelijking van het bezit is dat van de individu zèlf, hetgeen wordt voorgesteld in Morelly's 'Natuurcode': 'Chaque citoyen sera homme public'.⁷⁾ De kinderen moeten zodanig worden opgevoed dat het begrip 'particulier eigendom' hen onbekend blijft. De doodstraf geldt voor pogingen het particuliere eigendom weer in te voeren.

Bij de totaal-communistische eigendomsorde behoren logischerwijze ook gemeenschappelijke eet- en slaapzalen. Het doel van de volledige goederengemeenschap is de uitbanning van instincten als individualisme, egoïsme, materialisme en hebzucht. Dergelijke gemeenschappen zijn talrijke malen in de geschiedenis opgericht, met als bekendste recente voorbeeld de volkscommunes in de Volksrepubliek China.

b. de semi-communistische eigensomsorde

Hier zijn slechts de productiemiddelen in gemeenschapsbezit. Het particuliere bezit van duurzame consumptiegoederen als woningen en meubels, en zelfs van vermogensobjecten en luxe-goederen als schilderijen en sieraden, is toegestaan. Dit is een 19de eeuws voorstel, dat de invloed van het socialistische (en specifiek het marxistische) denken vertoont. Slechts het particuliere bezit van de productiemiddelen is afgeschaft, omdat bij een ongelijke verdeling daarvan de bezittende klasse (de 'kapitalisten') de niet-bezittende klasse ('proletariërs') kan uitbuiten. Het doel is de afschaffing van de uitbuiting van de arbeiders door de kapitalisten, niet om de hoofdzonden van de mensheid bij hun institutionele wortel, het particuliere eigendom aan sich, aan te pakken. Het doel is dus minder ambitieus en fundamenteel dan dat van de totaal-communistische versie, hoewel ook de marxisten een uitgesproken heilsverwachting koesteren van de gevolgelijke opheffing van de vervreemding van de arbeiders. Een voorbeeld van de semi-communistische utopie is Bellamy's 'Looking Backward'. In de praktijk komt het in alle hedendaagse socialistische volkshuishoudingen voor.

c. beperkt particulier eigendom

In enkele oudere werken wordt het particuliere eigendom gehandhaafd, maar worden er perken aan de omvang van het bezit van individuele personen voorgesteld. Dit is een 'second-best' oplossing: de auteur betwijfelt of de totaal-communistische maatschappij wel te realiseren valt en beveelt dus beperkingen aan om de ergste uitwassen van ongelijk-verdeeld particulier eigendom te beteugelen. In Plato's 'Wetten' worden vier vermogensklassen onderscheiden, waarvan de hoogste een privébezit van vier maal het bestaansminimum is geoorloofd. In Harrington's 'Oceana' en in Fénelon's 'Telemaque' gelden expliciete maxima voor de omvang van het grondbezit van individuele burgers.

Een fundamenteel probleem vormt de vraag of de goederengemeenschap de juridische vorm van gemeenschaps- c.q. volkseigendom moet aannemen, of die van staatseigendom. De 17de eeuwse staatsromans spreken van gemeenschapseigendom, terwijl de latere utopieën staatseigendom voorstellen. Er kleven belangrijke consequenties aan de juridische vormgeving van de eigendomsorde, waarop wij hier niet verder kunnen ingaan.

2. Het allocatie-systeem

In alle utopieën is de vrije markt als allocatie-mechanisme afgeschaft en vervangen door een non-commerciële organisatie van het distributieproces. More's 'Utopia' stelt het precedent dat door alle staatsromans in de volgende 2½ eeuwen gevolgd zou worden. In 'Utopia' vereffent een staatsraad jaarlijks de tekorten en overschotten van de verschillende steden en districten met elkaar. Er vindt uitdrukkelijk géén ruil plaats en er worden geen tegenprestaties gevraagd wanneer stad en platteland elkaar voedsel en ambachtsproducten leveren. In het midden van elk stadsdistrict is er een soort 'markt' met openbare magazijnen waar de producenten hun producten heenbrengen. De gezinshoofden halen hier de goederen die zij voor hun families nodig hebben, zonder ervoor te betalen. Niemand wordt iets geweigerd, want er zijn voldoende voorraden en niemand zal meer nemen dan hij werkelijk nodig heeft.⁸⁾ Met geringe variaties herhalen alle latere utopieën dit thema van openbare voorraadkamers en gratis distributie.

Hoewel de distributie van de consumptiegoederen 'naar behoefte' geschiedt, bestaat er geen consumentensoevereiniteit. De utopisten veronderstellen dat de behoeften van alle mensen gelijk zijn (of zouden moeten zijn!), zodat de verdeling 'naar behoefte' in feite een gelijke verdeling is. In meerdere of mindere mate stellen alle auteurs gedetailleerde consumptienormen voor de burgers vast, waarbij als voorbeeld de normering van de kleding dient (bijv. twee nieuwe pakken per jaar, elke twee jaar een nieuwe jas, enz.).

In tegenstelling tot de herhaaldelijke verklaringen dat iedereen gratis de goederen naar zijn behoeften uit de openbare voorraadkamers mag nemen, bestaat er in werkelijkheid een strict rantsoeneringssysteem, met strenge toezicht door voormannen, oudsten of andere autoriteiten dat ervoor zorgt dat niemand inderdaad teveel neemt.

Juist door de normering van de consumptie is de effectieve planning van de vraag en de benodigde productie mogelijk. Om het jaarlijkse productieplan op te stellen moeten de consumptieve behoeften van de verschillende categorieën consumenten (bijv. onderscheiden naar geslacht, ouderdom, grootte, beroep, enz.) worden berekend aan de hand van gedetailleerde consumptienormen. Deze genormeerde consumptiepakketten worden vermenigvuldigd met het aantal personen in elke categorie en bij elkaar geteld om de totale consumptiebehoefte te berekenen. De allocatie van de productiefactoren (de utopisten spreken meestal van het vereiste aantal arbeiders in elke bedrijfstak) kan zonder grote problemen worden afgeleid uit dit productieplan, als er geen of weinig keuze tussen alternatieve productietechnieken bestaat (wat vóór de Industriële Revolutie vermoedelijk ook het geval was). De utopisten veronderstellen bovendien een statische maatschappij zonder technologische vooruitgang, waarin de behoeften (c.q. de consumptienormen) door de autoriteiten constant worden gehouden. Een eenmaal-gevonden evenwichtig plan voldoet dus ook voor de volgende jaren.

Het planningsproces wordt uiteraard het meest gedetailleerd beschreven in de moderne toekomstromans. In Bellamy's Amerika van het jaar 2000 maakt een centraal planbureau schattingen van de toekomstige vraag op basis van de verkoopcijfers van het centrale warenhuis. Na amendering worden deze prognoses als verplichte planopdrachten gestuurd naar de tien sectorale ministeries waarin de industrie is opgedeeld. De hele economie functioneert als één enorme, alomvattende fabriek. Dit zgn. 'één-fabriek concept' vindt zijn oorsprong in het voorstel voor een verenigde 'Grande Economie Nationale' van Babeuf en zijn 'Secte des Egaux' uit 1795. Het zou hierna een belangrijke rol spelen in het denken van de zgn. 'centralistische' socialisten over de inrichting van een socialistische maatschappij. In 1917 schreef Lenin hierover: 'De gehele maatschappij zal één kantoor en één fabriek zijn, met gelijke arbeid en gelijk loon'⁹⁾.

De utopisten stellen de planning zelf als een betrekkelijk eenvoudige rekentaak voor. Als eerste stelt Morelly hierover: 'Je dirai que tout cela aurait été une simple affaire de dénombrement de choses et de personnes, une simple operation de calcul et de combinaison et, par consequence, susceptible d'un très bel ordre'¹⁰⁾. In haast dezelfde bewoording schetst Babeuf de planningtaak en voegt eraan toe dat het uitvoerbaar moet zijn door iedereen die een lagere schoolopleiding heeft genoten. Bij Marx en Engels is het een zaak van 'Buchführung und Kontrolle', dat onder het socialisme erg makkelijk zal zijn omdat het kapitalisme het al verregaand heeft vereenvoudigd. Aan de vooravond van de Russische Revolutie combineert Lenin deze voorstellingen van Babeuf en Marx: 'Die Rechnungsführung und Kontrolle darüber ist durch den Kapitalismus bis zum äussersten vereinfacht, in aussergewöhnlichen einfache Operationen verwandelt worden, die zu verrichten jeder des Lesens und Schreibens Kundige imstande ist, er braucht nur zu beaufsichtigen und zu notieren, es genügt, dass er die vier Grundrechnungsarten beherrscht und entsprechende Quittungen ausstellen kann'¹¹⁾.

Uit deze opvattingen blijkt duidelijk dat de planning in de utopische maatschappij neerkomt op de berekening van de benodigde productiehoeveelheden en op de controle over hun distributie in een rantsoeneringsstelsel. De veronderstelling van een statische maatschappij en de afwezigheid van consumentensoevereïniteit (en dus van het keuze-probleem) maakt een 'economische' calculatie in de zin van Von Mises onnodig. De berekeningen zelf kunnen plaatsvinden in fysieke termen, of (in modernere socialistische werken) in termen van geïncorporeerde arbeidskosten. 'All estimates deal directly with real things, the flour, iron, wood, This calculation applied to the labour employed in the various processes of a manufactured article gives its price relatively to other articles'¹²⁾. Ook in de post-kapitalistische maatschappij van Marx geschiedt de calculatie in termen van arbeidstijd.

3. De arbeidsorde

De specifieke organisatie van het arbeidsbestel is een ander fundamenteel kenmerk van alle utopieën. De utopisten zijn fel gekant tegen alle personen en maatschappelijke klassen die in hun ogen geen nuttig werk verrichten. Van het zestiende eeuwse Engeland zegt More:

'... consider how large a part of the population ... exists without working. First, there are almost all the woman, who constitute half the whole; or, where the women are busy, the men lie snoring in their stead. Besides, how great and lazy is the crowd of priests and the so-called religious! Add to them all the rich ... gentlemen and noblemen. Reckon with them their retainers ... Finally, join in the lusty and sturdy beggars who make some disease the excuse for idleness'¹³). Dit thema van een grote massa nietsnutten zou door alle utopisten in de navolgende eeuwen herhaald worden. Zij stellen voor om aan de leegloperij van grote delen van de bevolking een einde te maken door de algemene arbeidsplicht voor zowel mannen als vrouwen in te voeren. Iedereen moet werken en de opzichters zorgen ervoor dat niemand luilakt. Bij Bellamy worden de burgers op paramilitaire wijze georganiseerd in een 'Industrial Army', waarin zij van hun 21ste tot hun 45ste jaar dienen. Het industriële leger wordt gekenmerkt door het rangenstelsel en de strenge discipline van het (afgeschafte) gewone leger. De eerste drie jaar is de 'rekruten-tijd', waarin de jonge mensen de 'lagere' soorten werk moeten uitvoeren. Voor werkschuwen is er in alle utopieën geen plaats: bij Bellamy (evenals in de hedendaagse socialistische landen) is het voor hen onmogelijk om op legale wijze in hun onderhoud te voorzien. Babeuf introduceert zelfs het idee van 'heropvoedingskampen' voor werkschuwen op eilandjes buiten de Franse kust.

In de klassieke, voor-industriële utopieën moet iedereen het boerenberoep leren en een verplichte tijd in de landbouw werken. In 'Utopia' gebeurt dat door een rotatie-systeem, waarvolgens 20 personen in een plattelands-'huishouden' (dat 40 personen plus twee slaven omvat) jaarlijks van plaats verwisselen met 20 stedelingen, zodat iedereen periodiek 2 jaar in de landbouw werkt.

Het is opvallend dat de klassieke utopisten, hoewel zij (in de beste Fysiocratische traditie) de landbouw als de basis van de nationale welvaart prijzen, er toch impliciet van uitgaan dat de landarbeid zelf weinig aantrekkelijk is. Zij vrezen dat er plattelandsvlucht zal plaatsvinden en treffen diverse maatregelen om voldoende arbeidskrachten in de landbouw te houden. Bij Morelly moeten alle burgers van hun twintigste tot hun vijfentwintigste in de landbouw werken. In de 'Zonnestad' worden de minder-begaafde kinderen naar de dorpen gestuurd, terwijl de meerbegaafden in de stad mogen blijven of daarheen worden gehaald¹⁴⁾. In Fénélon's 'Telemaque' worden de overtollige burgers van de stad Salentum teruggestuurd naar het platteland om daar landbouwer te worden (vgl. China's 'terugstuur'-beleid voor studenten in 1966 - 1970 en het ontstedelijkingsbeleid van het Pol Pot régime in Cambodja in 1975).

Kinderen maken al tijdens hun eerste schooljaren uitstapjes naar de fabrieken om in aanraking te komen met hun latere beroepswereld. De helft van hun onderwijs bestaat uit opleiding in de beroepen die zij later zullen uitoefenen. Na de verplichte landbouwdienst is de keuze van het eigenlijke beroep meestal vrij, behalve dat in de meeste utopieën de jongens het fysiek-zwaardere en de meisjes het 'lichtere' huishoudelijke werk kiezen¹⁵⁾. Jongens volgen vaak het beroep van hun vader, of dat beroep waarvoor zij een bijzondere voorliefde of aanleg bezitten.

De allocatie van de arbeid over de verschillende beroepen en bedrijfstakken krijgt uiteraard de grootste aandacht in de moderne utopieën van Cabet en Bellamy. Aan het eind van elk schooljaar publiceert de Icarische staat een lijst waarop de geplande arbeidsbehoeften van elke bedrijfstak en beroep zijn aangegeven. De schoolverlaters worden verzocht zich vrijwillig op te geven voor het beroep van hun keuze. Als het aanbod de vraag overtreft (wat bij de meer-begeerde beroepen het geval zal zijn) wordt er een toelatingsexamen ingesteld en worden slechts de beste kandidaten toegelaten. De afvallers moeten uitwijken naar beroepen van hun tweede of derde keus.

Bellamy's oplossing is vernuftiger: in zijn toekomststaat is het (krediet-)inkomen van iedereen gelijk, zodat gedifferentieerde lonen niet kunnen alloceren. De arbeidstijden in elk beroep zijn echter invers gecorreleerd met de aantrekkelijkheid ervan: de meestbegeerde beroepen hebben de langste werktijden en de minst-begeerde de kortste. De administratie van het industriële leger stelt de werktijden vast in overeenstemming met de vraag- en aanbodcondities op de arbeidsmarkt. De werktijden fungeren dus als gedifferentieerde lonen, volgens het principe: '... no man's work ought to be ... harder for him than any other man's for him, the workers themselves to be the judges'¹⁶⁾. Dit systeem, met andere privileges, zorgt ervoor dat er voldoende 'vrijwilligers' voor elk beroep zijn.

De meeste utopisten stellen dat de arbeidsdag in utopie niet lang is: volgens More en Cabet slechts zes uur per dag, en in de 'Zonestad' en de la Bretonne's 'Megapatagonia' slechts vier uur per dag. Voor deze (voor die tijd zeker drastische!) arbeidstijdverkorting geeft More de volgende twee aannemelijke redenen:

- a. Alleen de wèrkelijk-noodzakelijke goederen worden geproduceerd, en dan nog in weinig variëteiten, zodat massa-productie mogelijk is. Er zijn geen luxe-goederen.
- b. Iedereen werkt, ook de voorheen-ledige vrouwen, edellieden, enz.

Deze argumenten zijn niet zonder overtuigingskracht; vooral niet als men de sobere en gestandaardiseerde particuliere consumptie en de collectieve benutting van de duurzame consumptiegoederen erbij betreft. De toekomstromans voegen hier nog enkele redenen aan toe, die de klassieke utopisten onbekend waren:

- c. de hogere productiviteit van de arbeid door de geaccumuleerde investeringen en de technologische vooruitgang. Dit thema werd geïntroduceerd door R. Owen in zijn 'Report tot the County of Lanark' (1820), een utopie die zelfs Ricardo goedkeurde. Marx maakt het aanbreken van het 'rijk der vrijheid' van het communisme afhankelijk van een enorm-gestegen productie door technologische vooruitgang en investeringen. In 'Looking Backward' en in Hertzka's 'Freiland' wordt het luxueuze leven van de bevolking mogelijk gemaakt door arbeidsbesparende technologie en nieuwe uitvindingen (bij hun de telefoon, de pneumatische buis en de vélocipede!).

- d. Bellamy en de socialisten noemen als verdere bron van materiële vooruitgang de opheffing van 'the four great wastes' van het 19e eeuwse kapitalisme:¹⁷⁾
- i) de 'waste from mistaken undertakings' door individuele ondernemers die verkeerd anticiperen
 - ii) de 'waste from competition and mutual hostility' van de concurrerende ondernemers
 - iii) de 'waste from gluts and crises' van de conjunctuurbewegingen
 - iv) de 'waste from idle capital and labour' van de werkloosheid.
- e. Bellamy (en later Lenin) schrijven een productiviteitsverhoging toe aan de toepassing van het 'één-fabriek' concept: 'The organisation of the industry of the nation under a single control, so that all its processes interlock, has multiplied the total product over the utmost that could be done under the former system'¹⁸⁾.

Charles Fourier heeft een aantal goede ideeën over de organisatie van het werken zelf. Mensen moeten de taken in coöperatief verband in kleine groepen uitvoeren, waardoor er een 'team spirit' tussen hen ontstaat. Tussen de verschillende samenwerkingsgroepen moet een atmosfeer van vriendschappelijke wedijver bestaan over de vraag welke groep het beste presteert. Om monotonie te voorkomen moet niemand te lang aan een bepaalde taak werken en dus lid van een bepaalde groep zijn, bijv. twee uur op een keer. De arbeidsverdeling moet zover doorgevoerd worden dat er voor iedereen wel meerdere taken zijn, die hem of haar boeien.

De Achillespees van alle utopieën is de vraag: wie zal het vuile en zware werk doen? De talloze utopische gemeenschappen die vooral in de 19de eeuw in de V.S. werden opgericht, gingen vaak ten gronde aan interne strubbelingen over de vraag wie het onaangename werk moest doen. More zegt dat 'Utopia' drie klassen van 'slaven' (eigenlijk lijfeigenen of dienaren, 'servis') kent, die het vuile werk verrichten, zoals het slachten van vee en het reinigen van de gemeenschapsgebouwen.

- a. misdadigers uit eigen land of uit het buitenland, die niet (zoals destijds gebruikelijk) met de gevangenis of de dood worden bestraft, maar tot nuttige 'slaven' voor de gemeenschap worden gemaakt. De misdadigers kiezen zelf liever 'arbeidsstraf' dan celstraf of de dood.

b. Krijgsgevangen soldaten uit de landen waarmee 'Utopia' oorlog voert.

c. Gastarbeiders. De vertaling van More's letterlijke woorden luidt:

'Soms verkiezen hardwerkende arme zwoegers uit andere landen vrijwillig om slaven in Utopia te worden. Deze mensen worden goed behandeld, bijna net zo goed als de burgers zelf, behalve dat men hen iets meer werk geeft omdat zij daar toch aan gewend zijn.

Indien een hunner wil weggaan (wat zelden gebeurt), wordt hij niet tegengehouden, noch met lege handen teruggestuurd'¹⁹).

In de overige utopieën worden een aantal andere oplossingen voorgesteld. In de 'Zonnestad' heerst een omgekeerde sociale waardering van de beroepen: hoe zwaarder en onaangener een bepaald soort werk is, hoe eervoller de uitoefening ervan wordt gevonden. In de 'Natuurcode' wordt het zware werk zodanig over alle burgers verdeeld dat niemand uitsluitend dit soort werk hoeft te doen en oververmoeid kan raken. In Icarië wordt het zware werk door machines gedaan. In 'Looking Backward' is huishoudelijk werk nauwelijks meer nodig door arbeidsbesparende uitvindingen, openbare was- en kookgelegenheden en doordat mensen in niet al te grote huizen met weinig meubelen wonen. Lagergeschoold werk wordt door de jongeren gedaan tijdens hun rekruten-tijd in het industriële leger. Fourier biedt een geestig alternatief voor deze plannen: in zijn 'Phalanstères' wordt het vuile werk verricht door georganiseerde groepen kleine kinderen ('les petites hordes' - als vrijgezel had Fourier een hekel aan kinderen) omdat die zich van nature al zo graag vuil maken!

4. Het motivatiemechanisme

In ieder economisch stelsel is een motivatiesysteem nodig om de producenten aan te sporen hun werk naar het beste van hun vermogen te doen. De aansporingsmiddelen kunnen van materiële of morele aard zijn, d.w.z. dat extra inspanning en bijzondere prestaties aangemoedigd en beloond kunnen worden door een hoger inkomen of door de bevrediging van bepaalde geestelijke aspiraties van de mens. In haast alle utopieën (met de uitzondering van die van Saint-Simon en Marx) bestaat er een gelijke verdeling van inkomen en consumptiegoederen, zodat loonsverschillen, premies e.d. niet toegepast kunnen worden.

Ook de egalitaristische utopisten vrezen echter dat niemand zich extra zal inspannen zonder een of andere vorm van maatschappelijke aansporing. Daarom stellen zij een viertal morele 'prikkel's' of aansporingsmiddelen voor:

- a. 'Eer': Alle klassieke utopisten stellen dat mensen zich extra zullen inspannen terwille van de eer die zij daardoor zullen behalen. Er bestaan echter verschillen in de mate van immaterialiteit van de diverse vormen van eerbetoon.
De zuiver-morele vorm van eer is de 'eer-an sich', het subjectieve gevoel dat men iets nobels verricht. In de 'Zonnestad' wordt alle arbeid als eervol ervaren, en destemeer hoe zwaarder en onaangenamer het werk is. Verdienstelijke personen krijgen een bijnaam, die aan hun bijzondere prestaties herinnert. Minder ideëel zijn concrete eerbetuigingen in de vorm van onderscheidingen en lovende vermeldingen in de kranten en standbeelden²⁰⁾. Bij Mably werken de mensen extra hard 'pour l'amour de la gloire et de la considération', die bestaan uit talrijke onderscheidingen. Een derde vorm van eer wordt aangetroffen by Bellamy, waar het echter gepaard gaat met het verkrijgen van een hogere maatschappelijke rang, zodat het nauwelijks nog als 'morele' aansporing kan gelden.
- b. 'Vaderlandsliefde': Campanella en Babeuf stellen dat mensen ook harder willen werken uit liefde voor hun vaderland (c.q. utopie), vooral ten tijde van gevaar. In het Amerika van 'Looking Backward' zijn dienst aan het volk, patriottisme en solidariteit met de mensheid de drijfveren voor de arbeiders in het industriële leger, zoals zij dat ook voor de soldaten in het gewone leger waren. Dit patriottisme kan uitgebreid worden tot gemeenschapszin en revolutionaire ijver, getuige de leuze tijdens de 'Culturele Revolutie' in de V.R. China: 'Verhoog de productie en bevorder de revolutie!'
- c. 'Wedijver': In enkele utopieën wordt de plaats van de concurrentie onder het oude systeem ingenomen door 'vriendschappelijke wedijver' tussen groepjes werkers. Elke groep probeert op sportieve wijze de prestaties van andere groepen te overtreffen.

In hedendaagse socialistische landen bevordert de overheid een atmosfeer van 'socialistische wedijver en nastreving', dit in tegenstelling tot de 'moordende concurrentie' die huns inziens onder het kapitalisme heerst.

- d. 'Arbeidsvreugde': Vele utopisten stellen dat men ijverig zal werken omdat werk een genoegen op zichzelf zal zijn, dat een inherente menselijke behoefte bevredigt. Er zijn twee varianten van dit thema:
- i) de bevrediging van goed vakmanschap: volgens W. Morris (alsook T. Veblen) is werken een genoegen als men een ambacht vakbekwaam uitoefent en nuttige of mooie dingen maakt²¹⁾.
 - ii) de arbeid zelf als behoeftebevrediging: Fourier stelde voor de arbeid zodanig te organiseren, dat het werken een plezier zou zijn ('le travail attrayant'). In een andere context stelde Marx dat arbeid een 'eerste levensbehoefte' zou zijn in de uiteindelijke communistische heilstaat. In onze tijd heeft H. Marcuse deze ideeën overgenomen en met Freudiaanse psychologie gecombineerd in zijn begrip 'libidinous labor'. Arbeid is dan niet meer de Jevonsiaanse 'disutility', maar een 'utility' geworden²²⁾.

Naast de morele aansporingen noemt Bellamy ook twee materiële aansporingen, die echter niet kenmerkend voor de hoofdstroming in het utopische denken zijn.

- e. Maatschappelijke carrière en status: '...diligence in the national service is the sole and certain way to public repute, social distinction and official power. The value of a man's services to society fixes his rank in it'²³⁾.
- De hoogste maatschappelijke functies worden toegekend aan de ijverigste personen, die zich door alle rangen van het industriële leger hebben heengewerkt.
- f. Immateriële privileges: '... various incitements of a minor ... sort are provided in the form of various privileges and immunities in the way of discipline, which the superior class men enjoy'²⁴⁾. Ook voor gewone arbeiders gelden speciale aansporingen en andere voordelen voor bijzondere prestaties.

Met de laatste twee aansporingsmiddelen hebben wij de egalitaristische utopieën verlaten. De 19de eeuwse utopieën worden gekenmerkt door de ongelijke verdeling van inkomens en consumptiegoederen. Als eerste 'inegalitarist' stelt Saint-Simon.

- g. beloningsverschillen als prikkel tot extra prestatie voor. In het tijdschrift 'Le Globe', dat in 1828 werd uitgegeven door zijn volgelingen Bazard en Enfantin, formuleerden zij de sindsdien beroemd geworden leuze: 'A chaque selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres'²⁵⁾. Zij bedoelden daarmee dat iedere arbeider naar gelang van zijn productievermogen met productiemiddelen moet worden voorzien; en dat hij naar gelang van zijn productiestatistiek met inkomen en consumptiegoederen beloond moet worden. De arbeiders worden dan beloond volgens hun productieve bijdrage. Dit beloningsprincipe is in wezen gelijk aan de productiviteitstheorie van de neo-klassieke school, behalve dat het niet marginalistisch is. Ook Marx propageert dit prestatiebeginsel voor de eerste of 'socialistische' fase van de post-kapitalistische maatschappij. 'Demgemäss erhält der einzelne Produzent ... exact zurück, was er (der Gesellschaft) gibt. ... Das Recht der Produzenten ist ihren Arbeitslieferungen proportionell'²⁶⁾.

Felle tegenstanders van dergelijke inegalitaire beloningsvoorstellen waren Babeuf en zijn 'Secte des Egaux'. Zij wensten géén onderscheid tussen de burgers ten aanzien van hun arbeidsproductiviteit en prestaties. Iedereen moet evenveel bijdragen. Competitie tussen de arbeiders moet verboden worden. Een arbeider die het werk van meerdere anderen kan doen, moet als 'sociale pest' en 'openbaar gevaar' worden beschouwd. Babeuf spreekt van 'la folie meurtrière de distinctions de valeur'. Het toekennen van hogere beloningen aan meer getalenteerde mensen is een misdaad. Niemand heeft recht op meer dan 'la suffisance des besoins individuels'²⁷⁾.

5. De inkomensverdeling

Bij de kwestie van het juiste aansporingsmechanisme gaat het in feite om de vraag of de inkomensverdeling in de ideale maatschappij gelijk of ongelijk moet zijn. De klassieke utopisten schilderen een egalitaire maatschappij, met een gelijke levensstandaard en vaak zelfs uniforme kleding voor alle burgers.

Het absolute gelijkheidsprincipe werd door Babeuf geformuleerd als het recht van ieder individu op een bestaan dat even gelukkig is als dat van ieder ander lid van de gemeenschap: 'Le droit de chaque individu à une existence aussi heureuse que celle de tous les autres membres du corps social'²⁸⁾. Hij eist geen gelijkheid van kansen, maar van geluk. Als er onvoldoende van een bepaald product is om iedereen ervan te voorzien, moet niemand er iets van krijgen. 'Egalité réelle' is een ideaal waaraan alles opgeofferd mag worden.

Ook in Icarïë is de inkomensverdeling absoluut gelijk en wordt de grotere bijdrage van getalenteerde personen niet extra beloond. Alles wat het individu vermag, kan hij alleen dankzij de gemeenschap. Door meer te produceren betaalt hij slechts zijn ereschuld aan de gemeenschap terug. Ondanks zijn inegalitaire aansporingsvoorstellen stelt ook Bellamy dat, al zijn de talenten ook ongelijk verdeeld, iedere arbeider subjectief naar het beste van zijn vermogen bijdraagt. In die subjectieve zin draagt iedereen dus evenveel bij. 'All men who do their best, do the same. A man's endowments ... merely fix the measure of his duty. ... A man who can produce twice as much as another with the same effort, instead of being rewarded for it, ought to be punished for not doing so'²⁹⁾.

Saint-Simon en Marx zijn voorstanders van een ongelijke inkomensverdeling als aansporingsmechanisme. In de 'socialistische' maatschappij worden de arbeiders naar hun bijdrage beloond en met ongelijke bijdragen is de inkomensverdeling dus ongelijk. Marx weet echter de twee tegengestelde principes met elkaar te verzoenen door een onderscheid te maken tussen de 'socialistische' maatschappij, waarin de schaarste nog bestaat en iedereen naar zijn bijdrage wordt beloond; en de 'communistische' overvloedmaatschappij, waarin de schaarste is opgeheven en de distributie naar behoefte plaatsvindt. 'In einer höheren Phase der kommunistischen Gesellschaft ... kann die Gesellschaft auf ihre Fahne schreiben: Jeder nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seinen Bedürfnissen!³⁰⁾.

Het is echter niet duidelijk of Marx onder het principe 'naar behoefte' hetzelfde verstaat als de klassieke utopisten, die de behoeften van alle mensen als gelijk veronderstelden en er dus een gelijke inkomensverdeling mee bedoelden. Als de behoeften van de mensen niet als gelijk worden verondersteld, is het in zijn gepostuleerde overvloedmaatschappij toch mogelijk dat iedereen een gelijke mate van subjectieve behoeftebevrediging ervaart, terwijl de consumptiegoederen ongelijk verdeeld en geconsumeerd worden. Het betekent natuurlijk niet (zoals Lenin sarcastisch opmerkte) dat iedereen zich maar naar believen kan helpen aan truffels, auto's en piano's. Ook in een relatieve overvloedmaatschappij zullen luxe-artikelen niet in voldoende mate geproduceerd kunnen worden om iedereen ervan te voorzien. Zinvol is dan het voorstel van Babeuf en de andere klassieke utopisten om dergelijke luxe-goederen helemaal niet te produceren en het consumptiepakket sober te houden.

6. De consumptie

In tegenstelling tot de populaire voorstelling van utopië als een soort Luilekkerland, is dit in de meeste staatromans niet het geval. De institutionele kenmerken van de consumptie in utopie zijn:

- a. Geen luxe goederen. In alle utopieën is de productie en consumptie van wat de auteurs classificeren als 'luxe-goederen' verboden. In de voor-industriële utopieën heeft dit verbod vooral betrekking op kleding en huisvesting. Er worden geen kleren van luxe-stoffen, bont, e.d. gedragen en de woningen zijn eenvoudig en uniform (veelal als appartementen in grote woonblokken). Vooral More hekelt de zinloze pronk van de destijdse kledij van de rijken. Juwelen, die bij toeval worden gevonden, dienen als kinderspeelgoed, waarvoor men zich als volwassene schaamt. Verandering van mode is als verkwisting verboden. Mably stelt weeldewetten voor om luxe-goederen nutteloos te maken. In zijn ascetische visie is het Schone onverzoenbaar met het Goede: ook de schone kunsten moeten opgeofferd worden, daar zij geproduceerd worden voor de pronk en de grillen van de rijken³¹⁾.

De enige geoorloofde 'luxe' is de uitvoering van de openbare gebouwen en voorzieningen: zo in de 'Osmanies' van Varaisse en het Amerika van het jaar 2000: 'At home we have comfort, but the splendor of our life is on its social side, that which we share with our fellows'³²⁾.

Het verbod op luxe wordt niet zozeer gemotiveerd door zuinigheid als door de meer fundamentele overweging van de handhaving van de maatschappelijke harmonie, door de onderdrukking van hebzucht, trots en jalouzie. Door particuliere luxe te verbieden kunnen deze wortels van alle kwaad zich niet langer manifesteren en reproduceren.

- b. Soberheid. De consumptie die wordt toegestaan is eenvoudig en sober, soms zelfs spartaans. In haast alle utopieën wordt een uniforme kledij van eenvoudige maar duurzame stoffen voorgestaan, gedifferentieerd naar ouderdom, geslacht en (soms) maatschappelijke functie. Dit dient om individualisme en trots uit te bannen, maar ook om ieders maatschappelijke staat met één oogopslag kenbaar te maken. Er is geen privacy in utopië: bij More hebben de woningen zwaaideuren waardoor iedereen vrijelijk in en uit kan lopen. Deze maatregel dient ook om particuliere bezitsvorming tegen te gaan.

Zoals genoemd worden de consumptiegoederen gratis uit de centraal gelegen openbare voorraadkamers gehaald. Bij Bellamy krijgt iedere burger jaarlijks een kredietkaart waarmee hij de goederen koopt. De waarde van zijn inkopen wordt automatisch van zijn krediet afgeboekt. Overschotten of tekorten mogen slechts in beperkte mate naar het volgende jaar overgedragen worden, met een hoge rente op tekorten. Alle warenhuizen zijn slechts 'sample stores', met allemaal hetzelfde assortiment. Men bestelt aan de hand van een monster, de goederen zelf worden later vanuit een centraal warenhuis verzonden. Daardoor worden de hoge kosten verbonden aan de opslag, hantering en distributie van de goederen vermeden. Er is eveneens geen reclame of verkooppersoneel: alle informatie over de producten wordt door de staat op gedrukte kaartjes vermeld. Winkelen is geen vorm van vrijetijdsbesteding meer in het Amerika van het jaar 2000: utopië is geen consumptiemaatschappij!

In alle utopieën worden per capita consumptienormen vastgelegd. Weliswaar worden meestal slechts de normen voor kleding genoemd, maar het zal consumptiedeskundigen niet moeilijk vallen om ook in een moderne maatschappij wetenschappelijk-verantwoorde normen vast te stellen voor alle andere regelmatige consumptieve behoeften³³⁾. De instelling van genormeerde consumptierantsoenen maakt tevens de rationele centrale planning van het productie- en distributieproces mogelijk.

De theorie van de sobere consumptie wordt het meest consequent geformuleerd door de utopisten rondom de Franse Revolutie, Mably zei dat de burger tevreden moet zijn met een middelmatige levensstandaard. Zijn term 'la bonheur de la mediocrité' werd later overgenomen door Robespierre, Saint-Just en Babeuf. Om te verzekeren dat iedereen een bestaan leidt dat even gelukkig is als dat van zijn medemens, moet iedereen genieten van een gelijke en middelmatige welvaart, 'une honnête mediocrité'. In termen die doen denken aan de hedendaagse voorstellen voor een 'economie van het genoeg' stelt hij dat de staat ervoor moet zorgen dat iedereen genoeg heeft, maar ook niet méér dan genoeg. Dit 'genoeg' omvat een woning, uniforme werk- en feestkleding, verlichting en verwarming, voldoende voedsel en medische verzorging.

- c. Goedkope productie. More noemt als voordeel van de sobere en gestandaardiseerde consumptie dat de productie ervan op goedkope wijze kan geschieden, zowel wat de grondstoffen als de arbeid betreft. Daardoor wordt het mogelijk de arbeidsdag te verkorten tot de genoemde zes uur of minder per dag. Een verder voordeel van gestandaardiseerde massawaren is dat er geen bijzondere sociale status aan hun bezit kleeft, zodat er geen eer te behalen valt door er meer van te bezitten dan een ander.
- d. Gemeenschappelijke consumptie. Waar mogelijk geschiedt de consumptie in utopië gemeenschappelijk. Maaltijden worden in gemeenschappelijke eetzalen genuttigd, of men haalt voedsel uit gemeenschappelijke keukens om thuis te nuttigen. In de meer radicale utopieën zijn er gemeenschappelijke slaapzalen. Alle recreatie gebeurt zoveel mogelijk in het openbaar en collectief.

Het doel van deze gemeenschappelijkheid is om individuele afzondering en particularisme tegen te gaan. Dit motief ligt ook ten grondslag aan de voorstellen om de familie als sociale basis-eenheid af te schaffen. Volgens Fourier zijn er in honderd families honderd egoïsten en niet één 'citoyen'. Iedere man rechtvaardigt zijn bedrog van zijn medemens en de maatschappij met de verklaring dat hij het voor zijn vrouw en kinderen doet³⁴⁾. Slechts door de hele consumptie en levenswijze te vergemeenschappelijken wordt de mens waarlijk een sociaal wezen. In de tweede plaats komt het argument dat er productiekrachten worden gespaard door de gemeenschappelijke benutting van duurzame consumptiegoederen. Er zijn minder van dergelijke goederen nodig als wanneer iedereen zijn eigen keuken, badkamer (of, in onze tijd, auto's, wasmachines, e.d.) heeft.

Het fundamentele doel van deze voorschriften voor de consumptie is om de maatschappij van de relatieve overvloed te kunnen realiseren. Zonder luxe, met de gemeenschappelijke benutting van de duurzame goederen en de goedkope productie van gestandaardiseerde particuliere consumptiegoederen, valt deze vorm van utopië inderdaad praktisch te verwezenlijken. Ook zonder rantsoenering is het mogelijk dat niemand teveel van de consumptiegoederen zal nemen, omdat hij niet hoeft te vrezen dat er ooit onvoldoende zal zijn, terwijl er toch geen eer met het bezitten van een grote hoeveelheid van dergelijke massawaren te halen valt. Daardoor wordt niet alleen de 'consumptie-maatschappij', maar de 'hebzuchtige' maatschappij überhaupt, onmogelijk. In de woorden van Campanella: 'They are rich because they want nothing, poor because they have nothing; and consequently they are not slaves to circumstances, but circumstances serve them'³⁵⁾.

7. Het geld

Alle utopisten, van Plato tot Bellamy, hebben een afkeer van geld. In Utopië is het gebruik van goud, zilver of geld in het algemeen als ruilmiddel, waarde-maatstaf en vermogensvorm afgeschaft en verboden.

Bij Plato en Babeuf is het bezit van goud streng verboden. More en Fénelon maken het belachelijk door te stellen dat de toiletputten resp. de wagen-assen in utopië van goud zijn gemaakt, evenals de ketens en kentekens van de slaven. 'Utopia' beschikt wel over een grote goudschat, die zij echter alleen gebruikt voor transacties met een vijandige buitenwereld (om huursoldaten mee te huren en om de vijandelijke bevolking om te kopen hun leiders te vermoorden!).

Geld is ook onnodig bij de distributie van de consumptiegoederen, daar deze gerantsoeneerd zijn. Het kan zelfs betwijfeld worden of geld nog nodig is als rekeneenheid bij de planning, gegeven de veronderstellingen van de utopische economie (zie onder punt twee). Bij Owen en Marx wordt het geld vervangen door 'arbeidscertificaten', die uitgedrukt worden in uren arbeidstijd. Bij Bellamy is het vervangen door krediet en een soort girosysteem, dat de hoge kosten van een chartaal geldstelsel voorkomt. Zelfs in 1920 bepleitte O. Neurath en vele andere socialisten nog de invoering van een 'Naturalwirtschaft', die zonder monetaire calculatie zou uitkomen³⁶⁾.

8. De buitenlandse handel

In principe is utopië een zelfvoorzienende maatschappij, die alles wat het nodig heeft zelf produceert. Omdat het haar echter aan enkele essentiële grondstoffen ontbreekt neemt zij in beperkte mate deel aan de internationale handel. De buitenlandse handel is dus onvrijwillig: men importeert omdat men sommige goederen niet zelf heeft of kan maken, en men exporteert alleen maar om voor deze importen te kunnen betalen. Slechts die goederen worden geïmporteerd, die de leiders van het land in het belang van het volk achten. De exporten bestaan uit die goederen waaraan er binnenlands een overschot bestaat, nadat de eigen behoeften zijn gedekt. De handel met het buitenland is een staatsmonopolie, verboden voor de burgers. De utopische staat handelt alleen met de regeringen van de andere landen en niet met hun particuliere handelaren. In het algemeen worden de exporten slechts tegen andere goederen geruild, hoewel goud en zilver soms in betaling worden genomen. In 'Looking Backward' plant een 'Staatsbureau voor Vreemde Valuta' de omvang en samenstelling van de importen.

De handelsbalansen van de deelnemende landen worden jaarlijks vereffent door een Internationale Raad. Tekorten worden gering gehouden en vereffent in internationale basisproducten³⁷⁾.

De theoretische rechtvaardiging van dit autarkiemodel is Fichte's 'Der Geschlossene Handelsstaat' uit 1800. Fichte stelt dat het beste zou zijn om helemaal niet met het buitenland te handelen, want slechts dan heeft de staat de binnenlandse economie volledig onder controle en kan men effectief plannen. Slechts de zelfvoorzienende staat kan de economie naar eigen wensen inrichten.

Twee andere motieven spelen ook een rol bij de afwijzende houding die alle utopisten ten opzichte van de internationale handel innemen:

- i) buitenlandse producten waren vroeger meestal luxe-goederen voor de consumptie van de rijken. Als de binnenlandse productie van dergelijke goederen verboden is, moet men ze ook niet uit het buitenland importeren.
- ii) Bij alle utopisten leeft de vrees dat het volk, met de goederen, ook de buitenlandse zeden en denkwijzen zullen overnemen. Deze vrees voor een negatief 'demonstratie-effect' wordt reeds uitgesproken in Plato's 'Wetten'. Het verkeer met buitenlanders kan bij de burgers van utopië een onvrede met de eigen maatschappij en de behoefte aan ontoelaatbare vernieuwingen wekken. Daarom moet de inreis van vreemdelingen en de uitreis van de burgers zo moeilijk mogelijk worden gemaakt³⁸⁾. In de 'Zonnestad' mogen buitenlandse handelaren de stad slechts onder bewaking bezichtigen en er maar drie dagen toeven. Ook de egalitaristen rondom Babeuf preekten de strenge nationale isolatie. Het volk moet beschermd worden tegen slechte voorbeelden uit het buitenland, die hun liefde voor de utopische instituties zouden kunnen aantasten. Alle denkbare beperkingen moeten aan de buitenlanders worden opgelegd en zij moeten onder voortdurend toezicht staan³⁹⁾.

Deze maatregelen zijn niet onlogisch - vooral indien de utopische maatschappij in de praktijk minder idyllisch zou blijken te zijn dan de auteurs haar voorstellen. Zij dienen dan voor de afscherming en instandhouding van een dictatuur. Maar zij kunnen ook als een 'welwillend paternalisme' worden uitgelegd. Wat nieuw is en van ver komt, is aantrekkelijk. De utopiërs zouden wel eens, tot hun uiteindelijke spijt, hun eigen gebruiken en instituties kunnen verruilen voor slechtere vreemde. Het is de taak van de autoriteiten (waarmee de utopische auteurs zich vereenzelvigen!) het volk tegen zichzelf te beschermen. In deze zin rechtvaardigt Cabet het bestaan van perscensuur in zijn 'Icarië'. Kranten en boeken met verkeerde ideeën kunnen gif voor het volk zijn, en het is de taak van de overheid om het volk daartegen te beschermen. Alle schrijvers moeten door de staat zijn geautoriseerd en de redacteurs van de kranten zijn staatsambtenaren. Boeken en artikelen mogen slechts gepubliceerd worden als zij door de censor zijn goedgekeurd. De regering heeft alle boeken uit de voor-utopische tijd laten verbranden, op een paar exemplaren in de staatsbibliotheek na⁴⁰⁾.

In een van zijn andere werken stelt Campanella de vraag of het gesloten karakter van de 'Zonnestad' niet tot de steriliteit van het denken en de stagnatie van de technologie daar zal leiden. Dit zal z.i. niet het geval zijn, want de Solariërs onderhouden handelscontacten met het buitenland om onder meer de nieuwe technieken te kunnen overnemen. In Varaisse's 'Sevarambië' worden gekwalificeerde personen op geheime missies naar het buitenland gestuurd om daar nieuwe kennis en technieken op te doen. Zij moeten echter wel drie kinderen achterlaten om hun terugkeer te verzekeren!

Slot

Bovenstaande voorstellen voor de institutionele inrichting van een utopische economie zijn gedestilleerd uit de in economisch opzicht belangrijkste utopieën die tussen 1516 en 1890 zijn verschenen. Zij zijn een doorsnede van het institutionele denken van de grote utopisten.

Dat betekent niet, dat al deze voorstellen samen in een bepaalde utopie voorkomen (misschien met uitzondering van 'Looking Backward'), of dat zij een consistent geheel vormen. De ideeën van de verschillende auteurs over de preciese vormgeving van bepaalde systeemcomponenten zijn in meerdere gevallen tegenstrijdig. Moet de goederengemeenschap voor alle goederen gelden, of alleen voor de productiemiddelen? Moet de inkomensverdeling 'naar behoefte' (dus gelijk) of 'naar bijdrage' (dus ongelijk) zijn? Voordat de institutionele voorstellen in de praktijk kunnen worden gebracht, zal er een keuze tussen deze varianten gemaakt moeten worden.

Vergeleken met de hoofdstroming van het moderne economische denken valt de welhaast 'anti-economische' inslag van de utopische instituties op. Globaal gesproken beogen de voorstellen van de utopisten de onderdrukking van het menselijk streven naar geluk door middel van het bezit en de consumptie van materiële goederen. Hun instituties moeten de gangbare motieven voor het economisch gedrag van mensen in een vrije markteconomie met particulier eigendom, te weten individualisme, egoïsme, materialisme en hebzucht (om het onverbloemd uit te drukken) onderdrukken, door het ze onmogelijk te maken zich te manifesteren. Zolang de mens nog niet de altruïstische, niet-hebzuchtige 'Nieuwe Mens' is geworden, moet zijn economische handelingsvrijheid drastisch worden ingeperkt. Het economisch leven zelf moet aan banden worden gelegd, omdat het in de visie van de utopisten de hoofdoorzaak is van alle maatschappelijke euvels. Deze opzet blijkt het duidelijkst uit de werken van Mably en Morelly, die door Talmon terecht als 'restrictionist economics' worden aangeduid.

Zoals hierboven beschreven, is de economische orde van utopië een 'gesloten' systeem - niet alleen in de gebruikelijke zin van de interactie met het buitenland, maar ook in de systeemtheoretische zin van interne onveranderlijkheid of starheid. Geen enkele auteur noemt de verdere ontwikkeling van zijn utopische maatschappij over tijd. Het eenmaal-gecreëerde ideaal is en blijft de enige ideale maatschappijvorm.

Het valt verder op, dat geen auteur de mogelijkheid bespreekt dat de utopische orde de burgers niet (meer) zou bevallen, en of zij dan het recht en de mogelijkheden hebben om het systeem te vervangen door een andere. De maatschappelijke orde van utopië, zoals geschetst door de auteur, is en blijft per definitie ideaal. Er is de implicatie dat, wie een andere mening is toegedaan, anti-sociaal of moreel slecht is. Sommige auteurs willen de burgers zo min mogelijk in staat stellen hun utopië te kunnen vergelijken met andere maatschappijen. Impliciet gaan zij uit van een autoritaire handhaving van de utopische orde⁴¹⁾.

In tegenstelling tot de geijkte opvatting van utopië als een escapistische fantasie van 'nergensland', is de hierboven beschreven economische orde wel een uitvoerbare propositie. Zij kan terdege in de praktijk worden gebracht en is dat in de loop van de geschiedenis ook al talloze malen gedaan. Vooral in de V.S. zijn in de 19de eeuw talrijke utopische gemeenschappen opgericht, die echter allemaal (met uitzondering van enkelen die op een religieuze basis waren geschoeid) na kortere of langere tijd aan interne tegenstellingen en financiële problemen ten gronde gingen. Ook de economische orde van de socialistische landen vertoont talrijke toepassingen van de institutionele ideeën van de utopisten - inderdaad, het 'reëel-bestaande socialisme' kan als het grootste experiment in utopie in de geschiedenis worden beschouwd. In de voorgaande tekst is daar bij gelegenheid naar verwezen, maar er zou een apart artikel gewijd kunnen worden aan de overeenkomsten tussen de institutionele voorstellen van de utopisten en de daadwerkelijke instituties van het 'reëel-bestaande socialisme'. Daarbij moet kortelijks iets worden gezegd over de relatie tussen het utopisme en het marxistische socialisme voor wat de institutionele inrichting van een ideale maatschappij betreft.

Het is algemeen bekend dat Marx weinig sympathie met de utopisten had en dat hij zelf stevast weigerde aan 'Phalansterei' (vgl. de 'phalanstères' van Fourier) mee te doen door een eigen blauwdruk voor de postkapitalistische maatschappij te ontwerpen. Zijns insziens zou de historische ontwikkeling van de maatschappij zelf de institutionele vorm van het toekomstige socialisme/communisme bepalen. Zijn eigen ideeën hierover komen slechts als terloopse opmerkingen in zijn werken voor (met name in 'Zur Kritik des Gothaer Programms').

Marx's kritiek op het utopisme van zijn socialistische voorgangers (door F. Engels 'utopische socialistten' genoemd) gold echter niet voor hun institutionele ideeën over de postkapitalistische maatschappij! Hij karakteriseerde de vroege socialistten als 'utopisten' in de negatieve zin van het woord omdat zij zijns insziens:

- a. geen wetenschappelijk bewijs leverden voor de onvermijdelijke ineenstorting van de 'burgelijke' maatschappij, hetgeen hij zelf met behulp van de arbeidswaardeleer en de daarvan afgeleide 'maatschappelijke bewegingswetten' wel meende te hebben gedaan
- b. geen reële maatschappelijke krachten konden aanwijzen, die hun utopische blauwdrukken ook daadwerkelijk in de praktijk zouden brengen - een rol welke hij het industriële proletariaat toeweest.

Met name de 'klassieke' utopisten hoopten impliciet dat er van hun schildering van de ideale maatschappij een dermate morele kracht zou uitgaan, dat mensen van goede wil (bij hun veelal de vorsten) erdoor bekeerd zouden worden en uit innerlijke overtuiging de instituties van de utopie zouden invoeren. Weer anderen, met name de 19de eeuwse 'associatieve socialistten' als Owen, Fourier en Blanc, hoopten dat, indien er maar eerst enkele kleine utopische gemeenschappen in de vorm van producentencoöperaties waren opgericht, deze door hun succes de rest van de maatschappij tot navolging zouden bewegen. Aldus zou de utopie in het hele land gerealiseerd worden - door de overtuigingskracht van haar idealen en door het voorbeeld van kleinschalige experimenten. Fourier placht de laatste jaren van zijn leven dagelijks op een bepaalde plaats en tijd te wachten op de filantroop die de middelen zou verschaffen om de eerste 'phalanstère' op te richten.

Marx richtte zijn kritiek op het utopistische denken op deze moralistische visie van de realisering van een ideale maatschappij. Zijn eigen beeld van de concrete inrichting ervan is echter niets meer dan een samenvatting van de institutionele ideeën van de utopisten - met openbare voorraadkamers (More), 'papierne Anweisungen' of arbeidscertificaten (Owen) en loon naar prestatie (Saint-Simon) en al.

Zijn weigering ex ante een blauwdruk voor de toekomstige socialistische maatschappij te geven leidde bij de navolgende marxistische socialisten tot een beleid van 'attentisme', de overtuiging dat het zinloos was over de toekomstige inrichting van de socialistische economie te theoretiseren voordat het in de praktijk was gerealiseerd. Het resultaat was, dat de socialisten niet over een theoretisch-consistente en praktisch-uitvoerbare blauwdruk voor een socialistische economie beschikten, toen zij in 1917 in Rusland (en later in talrijke andere landen) aan de macht kwamen. Daardoor werden zij gedwongen tot economisch-ontwrichtende en sociaal-kostbare experimenten met de institutionele voorstellen van de utopisten. Haast alle ideeën onder de voorgaande acht punten genoemd zijn op een of ander tijdstip in de geschiedenis van de socialistische landen toegepast. In de loop der tijd heeft men sommigen weer afgeschaft (zoals de geldloze economie, de beloning 'naar behoefte' en de nadruk op morele aansporing), maar andere versies van deze instituties zijn gehandhaafd en vormen tot heden de uitstaande kenmerken van het 'reëel-bestaande' socialisme.

De kernvraag is echter of de mens de maatschappelijke orde van een realistische utopie wel wenst, indien hij vrij is om te kiezen? Het antwoord op deze vraag is negatief, te oordelen naar de uiteindelijke mislukking van haast alle experimenten met kleinschalige utopische gemeenschappen en het feit dat alle bestaande socialistische landen de vrijwillige emigratie van hun burgers verbieden. De historische ervaring is, dat de maatschappelijke keuze tussen 'la bonheur de la mediocrité', die de restrictionistische economie van een realistische utopie verschaft; en de verlokkingen van de materiële welvaart, die de 'open' economie van het vrije marktmechanisme met particulier eigendom voorhouden, tot op heden nog altijd ten gunste van de laatstgenoemde is uitgevallen.

Door de enorme productiestijging van de industriële revolutie schenen de klassieke utopieën na 1800 hun pleit voor een restrictieve economie te hebben verloren. De 19de eeuwse utopieën - waaronder ook de toekomstvisies van de kapitalistische entrepreneurs gerekend kunnen worden - waren dynamisch, progressief en bejubelden de materiële vooruitgang. De nieuwe maatschappij (ook die van de socialisten) zou gegrondvest worden op welhaast-letterlijke materiële overvloed, technologie en industrie.

Twee traumatische gebeurtenissen in de eerste helft van de 20ste eeuw gaven dit vooruitgangsgeloof echter een lelijke knauw: de massale slachting tijdens de Eerste Wereldoorlog en de opkomst van moderne totalitaire staten. Beiden maakten een intensief gebruik van de moderne technologie, echter voor doeleinden waarvan de mensheid schrok. Deze reactie werd verhevigd door de ontwikkeling van kernwapens, met hun potentiaal de gehele mensheid meermaals te vernietigen. Als bittere reactie op de 'eutopieën' van de 19de eeuw waren de grote 20ste eeuwse staatsromans eerder 'dystopieën' of 'cacotopieën' (wan- of slechte plaatsen). De beroemdste hiervan zijn Huxley's 'Brave New World' (1932), E. Zamyatins 'Wij' (1931) en Orwells '1984' (1948).

Na de Tweede Wereldoorlog brachten de hoge economische groei en de ontwikkeling van de welvaartsstaat een tijdelijke euforie teweeg in de Westerse industrielanden, die ongeveer twintig jaar zou duren. Zoals wij aan het begin van dit artikel zagen, maakte de psychologische onvrede met de bereikte welvaart en de alarmerende rapporten van de Club van Rome tegen 1970 een einde aan deze herleving van het optimisme. Voor grote delen van de Westerse bevolking is het vertrouwen in de panacea van de economische groei verdwenen. De populariteit van nieuwe utopistische ideeën als 'small is beautiful' en 'de economie van het genoeg' schijnt een hernieuwde bloei van de restrictieve economie van de klassieke utopieën in te luiden.

Lijst van de belangrijkste economisch-relevante utopische werken in
chronologische volgorde.

Plato: 'Politeia' ('De Staat') } ca. 4e eeuw v. Chr.
'Nomoi' ('De Wetten') }

T. More: 'De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia ...'
('Utopia'), 1516

T. Campanella : 'Civitas Solis' ('De Zonnestad'), 1602-1620

J.V. Andreae: 'Reipublicae Christianopolitanae descriptio'
('De Christenstaat'), 1619

D. Varaisse: 'Histoire des Sevarambes ...', 1677

Morelly: 'Code de la Nature', 1755

G.B. de Mably: 'De la Legislation, ou Principes des Lois', 1776

F.N. Babeuf: de beste uiteenzetting van de ideeën van Babeuf werd
gegeven door zijn medestander Ph. Buonarotti:
'Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf ...', 1828

E. Cabet: 'Voyage en Icarie', 1840

K. Marx: 'Kritik des Gothaer Programms', (1875), 1891

E. Bellamy: 'Looking backward 2000 - 1887', 1888

T. Hertzka: 'Freiland', 1890.

Noten

1. De 8. zomerschool op Korcula, Joegoslavië, was gewijd aan het thema 'Utopië en realiteit', zie 'Praxis' nrs. 1-2, 8. Jrg. 1972. Voor Nederland, zie 'Op zoek naar Utopia', tien artikelen in 'De Groene Amsterdammer' 5.8.1981 - 3.3.1982, alsook het gehele nr. 23 van 'Wijsgerig Perspectief' 1982/3.
2. Zie E. Bloch: 'Das Prinzip Hoffnung' Frankfurt am Main, 1973; H. Marcuse: 'Eros and Civilisation' Boston, 1955 en 'One Dimensional Man' Boston, 1964; T. Roszak: 'The making of a counter-culture', New York 1969.
3. Zie E.F. Schumacher: 'Small is beautiful', Londen 1974 en B. Goudzwaard: 'Schaduw van het groei-geloof', Kampen 1974 en 'Kapitalisme en Vooruitgang', Assen 1976, p. 253/4.
4. Een voorbeeld van de typisch-economistische benadering is F. Kleinwächter: 'Die Staatsromane', Wenen 1891. Tenminste twee beroepseconomen hebben zelf ook een utopische roman geschreven: J.-B. Say met zijn 'Olbie' uit 1797 (een zeer gematigd werkje, vergeleken met de ideeën van zijn tijdgenoot Babeuf!). Zie hierover het proefschrift van E. Schoorl: 'Jean-Baptiste Say' Amsterdam, 1980. T. Hertzka, auteur van 'Freiland', was economisch redacteur van de 'Wiener Freie Presse'.
5. A. Gray: 'The Socialist Tradition', p. 62.
6. N. Cohen: 'The Pursuit of Millenium', New York 1957 over de milleniale bewegingen in laat-middeleeuws Europa.
7. Een duitse vertaling van Morelly's utopie, die de vorm heeft van een wetboek, wordt gegeven in F. Kleinwächter, op. cit. pp. 72-86.
8. T. More: 'Utopia' pp. 117, 138/9 en 147/8.
9. Vertaald naar V.I. Lenin: 'Staat und Revolution' in K. Marx: 'Kritik des Gothaer Programms' p. 146
10. Geciteerd door A. Gray, op. cit. p. 106/7.
11. V.I. Lenin, loc. cit. Vgl. ook F. Engels: 'Die Leute machen alles sehr einfach ab, ohne Dazwischenkunft des vielberühmten Wertes' in 'Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft', 1910, p. 335.
12. E. Bellamy: 'Looking backward', p. 112 en 144. Zie ook K. Marx, op. cit. p. 23.
13. T. More, op. cit. p. 129-131.
14. T. Campanella: 'The City of the Sun' p. 155.
15. Een uitzondering op deze klassieke rolverdeling vormen de ideeën van Ch. Fourier op dit punt. Z.i. is het een misvatting te geloven dat vrouwen bij uitstek geschikt zijn voor huishoudelijk werk. In tegendeel, slechts één op de acht vrouwen is een geboren huishoudster, de overigen zijn meer geschikt voor andere en hoger-gekwalficeerde beroepen.
16. E. Bellamy, op. cit. p. 41.
17. Ibid. pp. 139-145.

18. Ibid. p. 147.
19. T. More, op. cit. p. 185.
20. T. Campanella, op. cit. pp. 156, 158 en 165. Vgl. ook de eretitels in de U.S.S.R. en andere socialistische landen: 'Stakhanoviet', 'Voorhoede-arbeider' (vgl. ook A. Wajda's film 'De man van marmer').
21. Over Fouriers ideeën over de 'aantrekkelijke arbeid', zie Gray, op. cit. p. 185, T. Ramm: 'Die Grossen Sozialisten' p. 350/1 en F. Manuel: 'The Prophets of Paris' p. 223/4. K. Marx: '... die Arbeit ist nicht nur ein Mittel zum Leben, sondern das erste Lebensbedürfnis geworden ...' in 'Kritik des Gothaer Programms' p. 24.
22. Wm. Morris: 'News from Nowhere', 1891.
23. E. Bellamy, op. cit. p. 59.
24. Ibid. p. 77. Vgl. ook het Sovjetrussische 'Nomenklatoera'-systeem van speciale privileges voor kaderleden in alle belangrijke maatschappelijke functies.
25. Geciteerd in T. Ramm, op. cit. p. 293.
26. K. Marx, op. cit. p. 23.
27. Geciteerd in J.L. Talmon: 'The Origins of Totalitarian Democracy' p. 193.
28. Ph. Buonarotti: 'Conspiration pour l'égalité ...', geciteerd in T. Ramm, op. cit. p. 181.
29. E. Bellamy, op. cit. p. 57/8.
30. K. Marx, op. cit. p. 25.
31. T. More, op. cit. p. 153-155. De utopisten hebben een grote invloed gehad op de vroeg-twintigste eeuwse architectuur, m.n. de sociale woningbouw. Voor enkele afbeeldingen, zie I. Tod en M. Wheeler: 'Utopia', Londen, 1978. Over de ascetische visie van Mably, zie Talmon, op. cit. p. 57 en Gray, p. 92/3.
32. E. Bellamy, op. cit. p. 147/8.
33. Vgl. de berekening van de consumptieve behoeften in de U.S.S.R. met behulp van 'wetenschappelijke normen'.
34. A. Gray op. cit. p. 191.
35. T. Campanella, op. cit. p. 158/9.
36. Zie O. Neurath: 'Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft', München 1919.
37. E. Bellamy, op. cit. p. 87.
38. Plato: 'The Laws' p. 500-504.
39. T. Campanella, op. cit. p. 166 en Talmon, op. cit. p. 61, 239.
40. E. Cabet: 'Voyage en Icarie' 2e druk 1842, Chap. XIV, pp. 124-127.
41. Dat Utopië niet democratisch in onze zin van het woord is, moge blijken uit het verbod op politieke activiteiten, dat in de meeste utopieën bestaat.
In More's 'Utopia' staat de doodstraf op politieke bijeenkomsten en toespraken die buiten de officiële vergaderingen van de staatsraad plaatsvinden.

Literatuur

- Bellamy, E., 'Looking Backward 2000-1887', (1888), herdruk Boston 1966.
- Cabet, E., 'Voyage en Icarie', 2e druk 1842, herdrukt in 'Oeuvres d'Etienne Cabet' Tome I, Parijs 1970.
- Campanella, T., 'City of the Sun' (1620), vertaald in H. Morley (Ed.) 'Ideal Commonwealths', Port Washington 1901, herdrukt 1968.
- Gallagher, L., 'More's Utopia and its Critics', Chicago 1964.
- Gray, A., 'The Socialist Tradition: Moses to Lenin', Londen 1946.
- Halévy, E., 'Saint-Simonian economic doctrine' in 'The Era of Tyrannies' vertaald R.K. Webb, New York 1966, pp. 21-104.
- Höppner, J. en Seidl-Höppner, W.,: 'Von Babeuf bis Blanqui. Französischer Sozialismus und Kommunismus vor Marx'. Band I: Einführung. Band II: Texte, Leipzig 1975.
- Kleinwächter, F.,: 'Die Staatsromane', Wenen 1891, herdrukt Amsterdam 1967.
- Manuel, F. (Ed.),: 'Utopias and Utopian Thought', Boston 1966.
- Manuel, F. and Manuel F.,: 'Utopian Thought in the Western World', Cambridge, Mass., 1979.
- Marx, K., 'Kritik des Gothaer Programms', Berlijn (Oost), 1972.
- More, T.,: 'Utopia', Leuven 1516. De verwijzingen zijn naar de engelse vertaling, met het Latijnse origineel, van E. Surtz en J.H. Hexter (Ed.): 'The complete works of St. Thomas More', New Haven 1965. Daarnaast is er gebruik gemaakt van de vertaling van R.M. Adams, New York 1975.
- Plato: 'The Laws', vertaald met een inleiding door T.J. Saunders, Harmondsworth 1970. 'The Republic', vertaald A.D. Lindsay, inleiding R. Bambrough, Londen 1976.
- Ramm, T., 'Die grossen Sozialisten als Rechts- und Sozialphilosophen', Stuttgart 1955.
- Starbatty, J., 'Die 'Utopia' des Thomas Morus - ihre wirtschafts- und gesellschaftspolitische Konsequenzen', in ORDO' Band 27, 1976.
- Talmon, J.L.,: 'The Origins of Totalitarian Democracy', 1952, herdrukt Londen 1970.
- 'Wijsgerig Perspectief', nr. 23, 1982/3-4.

Serie Research Memoranda (1)

- 1980-1 P. Nijkamp and H. Voogd New Multicriteria Methods for Physical Planning by Means of Multidimensional Scaling Techniques
- 1980-2 H.P. Smit Medium- and Long-Term Models for the ESCAP-Region - A Review of existing models and a proposal for a new model system
- 1980-3 P.v. Dijck en H. Verbruggen Productive Employment in Developing Countries' Exporting Industries
- 1980-4 P. Nijkamp and L. Hordijk Integrated Approaches to Regional Development Models; A survey of some Western European Models
- 1980-5 P. Nijkamp Soft Econometric Models; An Analysis of Regional Income Determinants
- 1980-6 P. Nijkamp and F.v. Dijk Analysis of Conflicts in Dynamical Environmental Systems via Catastrophe Theory
- 1980-7 E. Vogelvang A short term econometric Model for the Consumer demand of Roasted Coffee in The Netherlands
- 1980-8 N.van Hulst De effectiviteit van de geleide loonpolitiek in Nederland
- 1980-9 P. Nijkamp A survey of Dutch integrated Energy-Environmental-Economic Policy Models
- 1980-10 P. Nijkamp Perspectives for Urban Analyses and Policies
- 1980-11 P. Nijkamp New developments in Multidimensional Geographical data and Policy Analysis
- 1980-12 F.C. Palm, E. Vogelvang and D.A. Kodde Efficient Estimation of the Geometric Distributed Lag Model; some Monte Carlo Results on Small Sample Properties
-
- 1981-1 E. Vogelvang A quarterly econometric model for the Price Formation of Coffee on the World Market
- 1981-2 H.P. Smit Demand and Supply of Natural Rubber, Part I
- 1981-3 R. Vos The political Economy of the Republic of Korea; A proposal for a model framework of an open economy in the ESCAP-region, with emphasis on the Role of the State
- 1981-4 F.C. Palm Structural Econometric Modeling and Time Series Analysis - Towards an Integrated Approach